

slednjih desetletjih samo še stopnjuje, vsaj v vrednostnem smislu kolaboracionizem ne more sodelovati, s poudarjeno izjemo flamskega dela Belgije, tam pač v povezavi z napadalnim flamskim nacionalizmom.

Boris Mlakar

Marija Stanonik: Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami. Pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941-1945. Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945, Celje 1999, 352 strani, ilustr.

Kot rezultat dolgoletnega izjemno zavzetega zbiranja in proučevanja obsežnega ter raznovrstnega pesemskega gradiva iz obdobja druge svetovne vojne je priznana etnologinja in slavistka dr. Marija Stanonik objavila že več samostojnih publikacij. Znano je, da njeno raziskovalno delo odlikuje interdisciplinarnost, saj zajema tako empirična kot teoretična vprašanja etnologije, zgodovine, slovstvene folklore in slovenske kulturnozgodovinske problematike nasploh. Takšno obeležje nosi tudi pričujoča knjiga.

Tokrat predstavlja manj znan in v preteklosti vsaj delno zapostavljen segment vojne pesemske ustvarjalnosti, tj. pesmi slovenskih fantov in mož, ki jih je mobiliziral nemški okupator. Monografija je dvodelna. Prvi del obsega analizo okolja, v katerem so pesmi nastajale in analizo samih pesemskih besedil, v drugem delu pa je objavljen izbor najpomembnejših in najbolj karakterističnih pesmi.

Tokratna študija torej posega v izjemno okolje, kjer marsikdo ne bi pričakoval slovenske besede v verzificirani obliki. Čeprav je izpovedna moč tovrstne kulturno-ljudske ustvarjalnosti različna oziroma literarno-estetski potencial mnogokrat šibek, predstavljajo te pesmi že zaradi svoje pojavnosti v okolju globoke človekove stiske in zatiranja njegovega jezika izjemen zgodovinski dokument, ali kakor pravi Stanonikova - "dokument slovenske kulturne rezistence v času fašizma in nacizma".

Zunaj ožjega literarnozgodovinskega območja ima tovrstno literarno snovanje vsekakor mnogo širši pomen kot običajno zaradi svoje sporočilnosti, prek katere si je mogoče ustvariti sliko mobilizirančevega položaja in njegovega psihološkega preseka. Prisilni mobiliziranci namreč niso bili neka anemična množica, ki je na daljnih frontah brezvoljno ali pa celo radovoljno umirala za tuje interese, temveč so v sebi živo nosili negotovo in trpko usodo pa tudi upornost. Ta se je najbolj izrazito razodevala v prebegih v vojske protihitlerjevske koalicije in ob dopustih v domače partizanske enote, ko so se za to odprle realne možnosti. Na svojski način pa se je odražala tudi v pesnjenju.

Stanonikova večkrat poudarja, da je bila z okupacijo slovenska beseda obsojena na smrt; zato je že samo njen pojav lahko pomenil uporno dejanje. To velja tudi za prisilne mobilizirance v nemško vojsko, saj njihove pesmi niso nastajale le v izjemnih okoliščinah, ki jih je vojna sama po sebi ustvarila, ampak tudi v izrazito sovražnih okoliščinah do slovenske besede. Slovenski mobiliziranci so se znašli v

tujejezičnem okolju, v okolju, katerega jezika večina ni razumela, raba materinega jezika pa je bila prepovedana in omejena bolj ali manj (odvisno od strogosti oziroma zagrizenosti nadrejenih) le še na skrivno komuniciranje. V takšnih razmerah je zato že sama odločitev, da slovenski vojak v nemški vojski npr. ne bo pisal svojcem, ker bi moral pisati v nemškem jeziku, da je sabotiral petje nemških pesmi in zapel slovensko pesem, pomenila zavestno dejanje upornosti. Zato pesmi iz tega obdobja in okolja niso le literarni pojav, temveč izraz življenjskega položaja tako posameznika kot naroda. Poleg tega imajo te pesmi historično dokumentarno vrednost, ker govorijo bodisi o konkretnih dogodkih, bodisi izpovedujejo neko idejo, občutenje itd. S tega vidika dopolnjujejo klasične zgodovinske vire.

Položaj mobilizirancev je odločujoče narekoval specifične pesemske vsebine. Med opazne značilnosti pesmi mobilizirancev moremo uvrstiti dejstva, da zaradi okolja, v katerem so nastajale, tovrstno literarno snovanje ni bilo vzpodbujano in še manj dirigirano, da je nastajalo iz izrecno notranjih vzpodbud in je že s samo pojavnostjo izražalo voljo po ohranitvi človeškega dostojanstva ter bilo sredstvo za duhovno preživetje. Seveda te pesmi tudi niso računale na širši krog sprejemnikov in s tem na širšo družbeno odmevnost.

To so pesmi, napisane v skrajni stiski na tujih frontah, v stiski, ki je morda primerljiva s stisko zapornikov in taboriščnikov, čeprav čistih paralel ni mogoče potegniti. Vojaki, ki so morali streljati z vsiljenim orožjem, da ne bi bili sami in svojci pokončani, so v sebi bojevali boj med nemočjo, obupom in besom. Bili so ponižani v orodje, prevevali so jih občutki neizmerne tujstva in nesmisla, bojazni pred nasiljem, skrbi za dom, družino, kmetijo... Vse to se je prepletalo z upanjem na preobrat, ko bo mogoče svoje sile usmeriti proti zlu in zatiralstvu, ali pa se preprosto "le" vrniti k svojim bližnjim.

V uvodu avtorica smiselno opozori na elemente odporništva v pesnjenju koroških Slovencev v Avstriji med obema vojnama, saj se je ta del slovenskega naroda prvi soočil z izrecnimi raznarodovalnimi pritiski in vladavino nemškega nacizma. Takrat je bila tovrstna pesem odraz prizadevanj narodno zavednih koroških Slovencev za ohranitev in krepitev narodne istovetnosti. V tem okviru je več kot pretresljiva pripoved Slovenca, mobiliziranega v nemško vojsko leta 1940, kateremu je mati ob slovesu stisnila v roko brošurico Prešernovih Poezij, ki so ga potem že vse oguljene spremljale celotno vojno obdobje.

V okviru širše analize konteksta nastajanja pesmi slovenskih prisilnih mobilizirancev avtorica ugotavlja naslednje: pesmi so nastajale širom Evrope, kjer so se pač slovenski vojaki v nemških uniformah bojevali; okoliščine porajanja pesmi predstavljajo fronta - celo bojni položaji, opravljanje stražarskih nalog, zdravljenje v vojnih bolnišnicah, ob koncu vojne v vojnih ujetništvih itd.; pesmi so povezane s specifičnim ozadjem nastajanja in ohranitve, saj so bile pisane skrivoma, v domovino pa so bile prinesene delno že med vojno (ob dopustih, v redkih primerih celo z redno pošto - zanimiv je primer Jožeta Lorenčiča, ki je s pomočjo naklonjenega desetnika domov pošiljal pesmi prek cenzure kar z redno pošto) ali ob koncu vojne, nekatere so se zgubile za vedno ali pa so bile kasneje po spominu obnovljene (nekatere pa ob kasnejšem prepisovanju tudi delno spremenjene, s čimer se zastavlja vprašanje njihove avtentičnosti); motivacija za pesnjenje je izhajala iz duševnega in fizičnega stanja, ki sta pritiskala na vojaka in se je le-ta s pesmijo hotel razbremeniti - ti nagibi so izvirali iz strahu, obupa, stalno prisotnega

vprašanja življenja in smrti, pomanjkanja, težkih vremenskih razmer, utrujajočih pohodov, napadov na nasprotnika in bega pred njim, domotožja, spoznanja o degradaciji človeka v "topovsko hrano", doživljanja vojne kot nedoumljivo nesmiselnega človekovega početja itd.; zaradi izjemnih okoliščin, v kakršnih so te pesmi nastajale, je razumljivo, da le-te samo izjemoma govore o političnih vprašanjih in politični pripadnosti, so pa polne nacionalnega ponosa in domoljubja.

Posebej zanimiva je sistematična analiza besedil z vidika identifikacije pojavljajočih se in prevladujočih motivov v njih. Z njo avtorici uspe sicer pesniško materijo prenesti v stvarno okolje vojakovega vsakdanjika in njegovega doživljanja le-tega in verzificirano besedo uporabiti kot zgodovinopisni vir. Po logičnem zaporedju je na samem začetku motivika *vpoklica* v nemško vojsko, jedro izpovedi pa avtorica ilustrira z naslednjim takrat nastalim verzom mobiliziranca Franca Fiderška: *Upirajoč se vesti - šel bom pokorno,/ a srce mi v prsih - bije uporno!*, ki se povezuje z zaupanjem v božjo previdnost in težo slovesa od bližnjih. Ob motivu *fronte* postavlja zanimivo ugotovitev, da tematizacija le-te še zdaleč ni tako srdita kot živi v spominih preživelih, kar si razlaga z nujno včlenitvijo mobiliziranca v verigo vojaškega stroja, če je hotel preživeti; zato so njegovi odzivi na frontna doživetja bolj lirični pa tudi ironični. V bolečem občutenju tujstva so motivi *doma, domovine in naroda* pogosti kot spomin na izgubljeni raj, kot obtožba usode, ki je mobiliziranca pahnila v neprijazne okoliščine, kot skrb za domačijo, svojce in narod, proti koncu vojne pa se ti motivi prepletajo tudi z motivom odpora proti okupatorju kot povzročitelju velikega zla nad slovenskim narodom. V tem sklopu velja opozoriti na obetavnega samorastnika Jožka Jagra, kmečkega sina iz Rifnika pri Celju, ki mu ni bilo dano, da bi se z vzhodne fronte še kdaj vrnil domov. Njegove pesmi govore o okupaciji kot o suženjstvu, dalje o kulturni pustinji pod okupacijsko upravo, saj je bila slovenska beseda pregnana tudi iz cerkve, niha med bojznijo, da je slovenski narod obsojen na smrt, in upanjem, da so dela Slomška, Prešerna, Gregorčiča in Cankarja vendarle obrodila trajne sadove; kot religiozen fant se obrača neposredno na Boga z vprašanjem, zakaj je zapustil Slovence in mu sam dostojanstveno odgovarja: *Tako se mi zdi, da poslal si ta čas,/ da močne ljudi bi napravil iz nas*. Med uveljavljena področja, ki so vedno zaposlovala vse vojske, spada ljubezen. Slovenski mobiliziranci tu niso bili nobena izjema. Motiv *ljubezni* upesnjuje občutenja ob nasilno pretrgani zvezi z drago osebo, pa tudi iskanje novih zvez v novem okolju, pri čemer opazimo določeno nedoslednost oziroma dvojna merila; ko slovenski fantje zvedo, da se slovenska dekleta zapletajo z okupatorjevimi vojaki, jim to zamerijo, toda obenem sami iščejo naklonjenost med dekleti v deželi, kjer se oni objektivno znajdejo tudi v vlogi okupatorskega vojaka. Pogosto opevan motiv je *narava*, pri čemer je lepota domače krajine neprekosljiva in na tujem nikjer ponovljiva. Ta motiv se pogosto navezuje na boleče doživljanje kmečkega človeka, iztrganega iz naravnega okolja, ali pa se kaže z naravnimi pojavi - npr. z zoro kot znanilko novega negotovega dne. Predvsem pesem je vojaku omogočala *osebno izpoved* oziroma intimo. Tovrstno izpoved so še zlasti vzpodbujale praznične priložnosti (npr. božič), ko so vojaki še posebej prizadeto doživljali odtrganost od doma in se zato ta motivika pogosto prepleta z religioznostjo in domoljubjem, z željo po miru, z razmišljanjem o življenju in smrti, o minljivosti itd. Kot samostojen ali v povezavi z že navedenimi motivi se

neizbežno pojavlja motiv *smrti*, ki pa je vojakom postala prevsakdanja vojna spremljevalka, da bi se je še bali oziroma jo doživljali z običajnim človeškim čustvovanjem.

Posebno poglavje obravnava poetične portrete štirih slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko. Koroško predstavlja Janez Pernat, Gorenjsko Miha Klinar, Štajersko pa Jože Lorenčič in Karel Starc. Zadnji je predstavljen kot "izgubljeni talent", ki je mnogo obetal, pa je izgubil življenje v nepojasnjenih okoliščinah na vzhodni fronti, domnevno pri poskusu prebega na sovjetsko stran. Njegove pesmi govore o ponižanosti človeka v svetovni moriji, o ogroženosti Slovencev kot narodnostne skupnosti, o veri v svobodo in pravičnejšo družbeno ureditev, o lastnem pesniškem poslanstvu in slutnji smrti. Prisilnost, notranjo razklanost in absurdnost položaja, v kakršnem se je znašel on in tisoči slovenskih mobilizirancev nazorno ilustrira njegovo zatrdilo v pismu prijatelju: "Jaz sem in ostanem Slovenec tudi kot nemški vojak." Starc se izrisuje kot človek izrazitega ustvarjalnega nemira, ki mu je vojna temeljno eksistencialno doživetje; zato smrt, čeprav se je kot bolničar z njo dnevno soočal, zanj sploh ni tako strašna, kot si predstavljamo v mirnih časih ("Zadene te in ti imaš svoj mir."). Stanonikova uvršča Starca v trikot s partizanskim Kajuhom in domobranskim Balantičem, kar samo po sebi govori o njegovi ustvarjalni umetniški moči.

V zaključnem delu je predstavljeno pesniško udejstvovanje bivših prisilnih mobilizirancev po prestopu v zavezniške protifašistične enote. Kot glasnik tistih, ki so se znašli v vojnem ujetništvu na sovjetski strani in se nato vključili v jugoslovansko brigado, ustanovljeno v Sovjetski zvezi, je predstavljen Milan Šoštar. Šoštarjeve pesmi, za katere je značilna dokumentarna sporočilnost in kritičnost, skupno sestavljajo svojevrsten zgodovinski oris od predaje Rdeči armadi, doživljanja brutalnih razmer in nesvobode v taboriščih za vojne ujetnike (še zlasti v Kirovogradu, kjer so se mu tudi sesule iluzije o "sovjetski svobodi"), vključitve v jugoslovansko brigado, naporenega pohoda prek Karpatov v Jugoslavijo, do bojev na sremski fronti s strahotnimi izgubami - odgovornost za izgube pripíše vodstvu brigade, ki ni upoštevalo realnega razmerja med nemškimi in partizanskimi silami. To svojevrstno kroniko Šoštar zaključuje z opisom sodelovanja brigade v zaključnih operacijah na Štajerskem, ko se mu je izpolnila želja, da sodeluje v osvobajanju svoje ožje domovine, čemur pa sledi bridko razočaranje, ko je brigada poslana nazaj v Srbijo in se sooči z nerazumevanjem ter nezaupanjem jugoslovanskih oblasti do nekdanjih nemških mobilizirancev. Med tistimi, ki so se preizkušali v pesnenju in so iz nemške vojske dezertirali k zahodnim zaveznikom po invaziji v Normandijo, pa je bil tudi Jože Šmit (v Slovenijo se je vrnil kot borec 5. prekomorske brigade). V njegovih pesmih naletimo npr. na izpovedovanje bolečine oziroma občutka krivde, ker je bil vojak okupacijske vojske njegove domovine, dalje želje po dobrohotnosti, pa celo že želje po spravi med Slovenci, ujetimi v vrtnec bratomorne vojne.

Rezultati študije o pesmih slovenskih mobilizirancev v nemško vojsko nedvomno predstavljajo pomemben pa tudi svojski prispevek k zgodovinopisju in presegajo okvir literarno zgodovinskega zanimanja. Poglobljena analiza zunajliterarnega konteksta, izhajanje iz človeka ter interdisciplinarnost ustvarjajo prepričljivo podobo položaja tisočev Slovencev, ki so bili prisiljeni bojevati se pod tuji/okupatorjevimi zastavami in tudi zgodovinarju omogočajo lažje razumevanje

njihovega položaja. Delo odlikujejo sistematičnost, poglobljenost in dokumentarnost, saj je besedilo ob upoštevanju relevantne zgodovinopisne literature opremljeno s številnimi opombami.

Drugi del knjige prinaša objavljena pesemska besedila. Opozorimo naj, da so nekatere pesmi slovenskih mobilizirancev v tuje vojske bile že pred tem dostopne širši javnosti, npr. v četrti knjigi obsežne zbirke *Slovensko pesništvo upora* (Novo mesto 1997). Izbor zajema in predstavlja enajst avtorjev s skupno 127 pesmimi. Pripomnimo pa naj, da bi bilo s stališča uporabnika zelo koristno, ko bi bilo ob pesmi navedeno tudi kratko opozorilo o kraju in času nastanka pesmi (kjer je to mogoče, oziroma, če so na voljo ustrezni podatki), česar v knjigi ni.

Na zaključku naj še opozorimo, da je po izidu predstavljene knjige dr. Marija Stanonik pripravila že novo knjigo, tj. antologijo pesmi z naslovom *Most* (Novo mesto, 2000). Kot temeljita poznavalka pesništva iz časa druge svetovne je v njej objavila izbor pesmi celotnega pesniškega ustvarjanja Slovencev, ne glede na njihove ideološkopolitične delitve med vojno.

Vida Deželak-Barič

S. A. Romanenko: Jugoslavija : krizis, raspad, vojna. Obrazovanje nezavisimih gosudarstv. Moskovskij občestvennij naučnij fond, Moskva 2000, 496 strani.

Ruski zgodovinar S. A. Romanenko, višji znanstveni sodelavec Inštituta mednarodnih ekonomskih in političnih ved Ruske akademije znanosti, je svoje dolgoletno raziskovanje območja nekdanje Jugoslavije zaobjel v zajetni knjigi o Jugoslaviji, njenih kriznih obdobjih in njenem krvavem vojaškem razpadu. Knjiga je predvsem namenjena ruskemu trgu, ki ima še nekatere zmotne in pomanjkljive poglede na Jugoslavijo in jugoslovansko krizo, ki so, žal, prisotni tudi v marsikateri ruski strokovni literaturi in ne le v tisti, ki prinaša poglede za vsakdanjo politično potrebo in ki temelji na stoletnem bratstvu in pravoslavni vzajemnosti. Pogledi zato odstopajo od vedenj in interpretacij, ki jih lahko pogosto o vzrokih za razpad Jugoslavije zasledimo v tuji literaturi.

V uvodnih poglavjih je Romanenko na kratko orisal razvoj jugoslovanskih narodov od srede 19. stoletja, težave prve Jugoslavije in njen razpad v 2. svetovni vojni ter nerešene nacionalne konflikte druge Jugoslavije. Največ pozornosti je v uvodnih poglavjih namenil srbsko - hrvaškim odnosom (magisterij je npr. izdelal iz teme Hrvaško - srbske koalicije v letih 1905-1908), čim bolj pa se je približeval koncu druge Jugoslavije, tem bolj je pozornost osredotočal tudi na Kosovo. Večji del knjige pa zavzemajo posamezni problemi, opazovani skozi daljšo časovno perspektivo, tako da delo ne sledi strogo kronološkimi načelom. To so npr. vprašanja samoodločbe narodov, panslavizma in jugoslavizma, slovanskega bratstva ipd. V